

PÁLFI MELINDA

Gyermek, család és nevelés megjelenítése Kömlei János Szükségben segítő könyv című munkájában

Tanulmányomban a Szükségben segítő könyv című, 1790-ben megjelent műben vizsgálom a gyermekekről és a családról kialakított képet. Korabeli nevelési és életmóddal kapcsolatos tanácsadókkal is egybevettem az olvasottakat, így egy tágabb értelmezési keretben vizsgáltam a történeteket és a szentenciákat. Annak ellenére, hogy Kömlei János könyve nem kifejezetten pedagógiai munka, sok gyermekneveléssel kapcsolatos információ és tanítás megtalálható a szövegekben. A történetek összhangban a nevelési tanácsadókkal a gyermekek nevelésének fontosságát hangsúlyozzák. A gyermek értéként jelenik meg; a szülő felelőssége, hogy a megfelelő nevelésről gondoskodik, ennek elmulasztása a gyermek romlásához vezet. Locke szenzualista tanai tükrében a gyermek nevelése, a számára nyújtott tapasztalatok határozzák meg életét.

1. Bevezetés

A felvilágosodás korában megjelent változatos sajtótermékek vizsgálata új és sokszínű információval járul hozzá a korszak megismeréséhez (Fehér, 2005; 2006). A művek által képet alkothatunk az életmódról, így a családi életéről és gyermek családban betöltött szerepéről is.

A nevelés évszázadában pedagógiai munkák sokasága született, azonban a célcsoport még szűken értelmezhető. Számos pedagógiai gondolkodó nem szánt az alsóbb tömegeknek nevelést. (Mészáros, Németh és Pukánszky, 2002: 96) Ezért is nagy jelentőségűek a felvilágosodás korabeli felvilágosító könyvek, melyek szervezetek – hiányában is – megvalósították a közművelődési törekvések célkitűzését. Széles néprétegekhez juttatták el a számukra szükséges tudást, mely az iskolában tanultakat kiegészíti, hiányuk esetén akár helyettesíti is, így megteremti az önművelődés alapjait.

Tanulmányomban felvilágosodás korabeli magyar nyelvű felvilágosító és nevelési tanácsadó könyvek gyermek- és családképét vizsgálom. A mindennapi élet problémáinak leírása közben számos alkalom nyílik a gyermek családban betöltött szerepének tanulmányozására. A kutatás egy konkrét könyvet helyez a középpontba. A Kömlei János által német eredetiből lefordított Szükségben segítő könyv

szövegei kerülnek vizsgálat alá. A kortárs népszerűsítő nevelési könyvek párhuzamos vizsgálata (Pálfi 2009, 2010) segíti a Szükségben segítő könyv tendenciáit és tanításait tágabb kontextusban értelmezni. (Falusi, 1805; Farkas, 1806; Hufeland, 1802; Kömlei, 1790; Perlaki, 1791)

A nők tudáshoz való hozzáférése és általános megítélése szorosan összefügg a gyermekekről alkotott kép történelmi változásával. A társadalmi és mentalitásbeli változások a nőkérdésben is újdonságokat hoztak; megindult egy fejlődési folyamat, mely módosította a nőkről és a családról alkotott felfogást. Ebből a szempontból is vizsgálom a külföldet megjárt tudósaink által írt vagy fordított könyveket, hiszen ők már találkozhattak a nyugati közgondolkodásban bekövetkező változásokkal, melyek alapot jelenthettek a hazai megvalósításhoz is. (Pukánszky, 2006: 73)

2. A felvilágosítás mint program

Társadalmi és tudati változások mentek végbe, azonban a hagyományos mentalitás és hitvilág együtt élt a felvilágosult eszmékkel, akármennyire is küzdöttek elene. Megjelent a tudás presztízse, melynek révén csökkent az emberek kiszolgáltatottsága, hiszen megjelent a remény és a lehetőség arra, hogy önmaguk alakítsák életüket: „*S ugyanakkor növekszik a reménység abban, hogy az embernek rációval, tudással felfegyverezve érdemes élnie, erőfeszítéseket tennie, mert jobb világot teremthet magának és kitörhet a gyötrelmek, a kiszolgáltatottság és a korai halál könyörtelenül ismétlődő ciklusából. Innen a nagy szerep, amely a tudományoknak jutott, elsősorban a természettudományoknak, az új fizikának és orvostudománynak, de rövidesen a bontakozó, felzárkózó társadalomtudományoknak is*” (Kosáry, 2003: 61).

Jelentős központi intézkedések mentek végbe, az állami politika fontos kérdésévé vált a népességről való gondoskodás, melynek szerves része volt a felvilágosító programok szervezése. A jakobinus mozgalom elfojtása után is támogatást élvezve jelenhettek meg a mezőgazdasági és az egészségügyi felvilágosító könyvek. A nép felvilágosításának programja fontos helyen szerepelt, hiszen a felvilágosult abszolutista állammodell egyik sarkalatos pontja és alappillére a jó munkabírású, egészséges polgár volt, aki ilyen módon mindenben segítőtársává válhatott az uralkodónak. Az egészségügy volt az a terület, ahol az uralkodói elgondolások szerencsésen találkoztak az egyéni boldogulásukért és a jobb életkörülményeikért küzdő polgárok szándékával. (Kapronczay, 2000)

A felvilágosodás korában a képzési rendszer által elsajátítható tudás nem juthatott el a nép minden rétegéhez. Főként a nyelveket beszélő értelmiség állt abban a pozícióban, hogy megszerezze a legújabb ismereteket, és ennek következtében változtasson életmódján. A felvilágosodás hatására az értelmiség célkitűzésévé vált az alsóbb néprétegek bevonása a tudásba. „*A parasztság zöme lényegében véve kimaradt az új eszmék, a növekvő könyvanyag, a bővülő ismeretek mind szélesebb áradásából, ha a közeg megváltozása nem is hagyhatta érintetlenül. S ha kevés kivétellel ez állt Franciaországra és a német államokra, még inkább így volt ez Kelet-Közép-Európában s így Magyarországon is.*” (Kosáry, 2003: 62) Tehát célként jelent meg a kultúrjavak minél szélesebb rétegekhez való eljuttatása.

A korabeli germanizálásra törekvő iskoláztatási rendszer nem tudott megfelelni a kor kívánalmainak. A legtöbb falusi iskola rossz állapotban, képzetlen tanítóval várta a gyermekeket, akik közül 1770-ben a 6 és 9 évesek korosztályából csak minden negyedik járt iskolába; (Kósa, 2000: 182) általában a mezei munkák szabták meg az iskola látogatását. Tehát a lakosság gondolkodásmódjának megváltoztatásához más intézkedésekre is szükség volt.

Benda Kálmán a 18. század magyar nyelvű kiadványait öt csoportra osztotta: vallásos irodalom, jog és politika; történelem, földrajz és állatismereti irodalom; ún. hasznos könyvek: természettudományi, orvosi, mezőgazdasági és műszaki könyvek; szépirodalom. A szerző rávilágít, hogy amíg a század elején a vallási művek voltak a legnépszerűbbek, a század végére a népszerűségi arány csökkent, ellenben a többi téma iránti kereslet sokszorosára növekedett. A hasznos könyvek olvasottsága 2%-ról, 10%-ra emelkedett. (Benda, 1976: 55) A század folyamán fokozatosan csökkent az analfabétizmus, így egyre nagyobb rétegekhez juthatott el az életszínvonalat emelő felvilágosító tudásanyag.

3. A kutatás módszertana

Kutatásom célja szövegek kvalitatív tartalomelemzésén keresztül információk, attitűdök, értéktulajdonítások feltárása a korszak gyermekekhez való viszonyában. (Szabolcs, 2001) A feldolgozásához elengedhetetlen a forráskritika, a megírás indokának, körülményeinek és céljának figyelembe vétele. (Kéri, 2001) Rudolf Becker, az eredeti író és így Kömlei János sem a magyar parasztság valós körülményeit ábrázolta. Egy vágyott képet mutattak be Új-Falu történeteinek keresztül, hogy ezáltal a háztartásokba eljutó könyv és szemlélete lassan kifejtsse hatását, kultúrát és emberséget hozva a parasztok világába. Így nem a korabeli

viszonyok tükrözését kell keresnünk a könyvben, hanem a haladó gondolatok széles rétegekhez anyanyelven való eljuttatásának szándékát kell értékelnünk.

4. Az elsődleges forrás: A Szükségben segítő könyv

Kömlei János református lelkész fordításában jelent meg a Szükségben segítő könyv 1790-ben. Új-Falu történetei sokrétűek: az élet minden területét lefedő történetek mutatják be, hogy a szerző szerint milyen egy ideális falu. Bemutatja a benne lakók egymás közti viszonyait és szerepeit. Egyben azt is, hogy melyek azok a problémák, amelyek befolyásolták az életkörülményeket. Annak ellenére, hogy a felvilágosító könyvek általában olcsó, illusztráció nélküli kiadványok voltak, a könyvben sok történethez tartozik kép egy tanulságokat tartalmazó vers kíséretében. A könyv elemzésekor figyelembe kell vennünk, hogy annak ellenére, hogy a szerző a magyar parasztságnak szánta művét, a könyv a német eredeti fordítása. Ezt úgy hidalta át a szerző, hogy magyarosítani próbálta az elhangzottakat: *„Az embereknek Német neveiket is Magyar nevekre változtattam; és hogy ez a könyv mentül Magyar Olvasóknak kezeikben: a' Ki adó fogta, 's a ruhát is Magyarat adatott, a' Német öltözet helyett...”* (Kömlei, 1790: VI –VII) Az átalakítások ellenére sem a magyar paraszti valóságot tükrözik a szövegek és a képek. A szöveget egy művelt ember utópisztikus elképzelésének foghatjuk fel, melynek révén hatni próbált a kor emberére. A külföldi eszmék hatására ilyennek képzelte el az ideális falusi gazdaságot, családot és nevelést. A könyv célja, hogy formálja az embereket a leírt történetekkel: *„Nem tsak jó gazdákat 's jó hazafijakat, hanem valóságos jó Keresztényeket is kíván ez a' könyv a' maga Olvasóiból formálni; 's a' mi kiváltképpen való, nem valami szoros régulákban, hanem gyönyörű historiákban adja elő minden tanítást.”* (i.m. XI)

Kömlei az életre szeretné felkészíteni az olvasót, ezért mindenféle problémát zúdított rá Új-Falu lakóira és a történetek szereplőire. Tehát nem tananyagközpontú műről van szó, hanem ötlet- és szentenciagyűjteményként foghatjuk fel, hasonlóan Rousseau Emiljéhez. A filantrópisták azon törekvése mutatkozik meg a műben, hogy a hétköznapi életben, a praktikus ismeretek terén segítsék az emberek. A tudást nem az iskola adja számukra, hanem a tapasztalat, jelen esetben egy felvilágosító könyv formájában. (Mészáros, Németh és Pukánszky, 2005: 105)

5. Elemzési szempontok

5.1. A nevelő célzat

A művek mindegyike hangsúlyozza, hogy a nevelés és a művelődés alapvető fontosságú. (Pálfi, 2010) Csak a művelt felnőtt tudja megfelelően felnevelni gyermekét: „Az okos és pallérozott Földmivelő mindent jól megfontol; munkáján mind több több jobbitásokat térszen; újjabb segedelem kútfejekre talál; Jövedelmét szaporítja; Földes Urának több hasznót hajt; Gyermekeit okosabban neveli; egygy szóvel, minden dolgaiban okosabb, böltsebb lépéseket térszen.” (Falusi, 1805: 233–234) Sőt nemcsak fontosságát, a nevelés nehéz voltát is hangsúlyozzák: „Hanem az is igaz, hogy nem olly igen könnyű, ezen keresztény kötelességnek illendő 's rendes tellyesítése, a'mint talán némellyek azt gondolják; és sokkal több értelem 's okosság kívántatik, tsak egy, két gyermeknek okos felneveléséhez, mint sem közönségessen sokan vélekednek.” (Perlaki, 1791: 6)

A neveléssel kapcsolatos kérdésekben Locke szenzualista nézetének hatása mutatkozik meg, tehát nem a rousseau-i gondolat jelenik meg a gyermek eredendően jó voltáról. A gyermek formálása kötelezettsége a szülőknek; annak elmulasztása beláthatatlan következményekkel jár. „Tudjátok, hogy a' meg miveletlen gyapjuból, 's kenderből egy darab ruha sem leszsz; hogy a' marhák, sőt a' gyermekek is, tellyes életekben ostobák 's makatsok maradnak, ha meg nem taníttatnak: hogy a' serény 's jó rendtartású gazda, mihelyt egyszer mindent jól meg gondolva kezd tselekedni: minded jobb jobb lábura állíthatja gazdasását...” (Kömlel, 1970: 57)

A tudás és a gyermek iskolába járatása egyértelműen értékke válik a szerzők számára: „'S minthogy valósággal úgy is van 'e dolog; mind addig kell a' gyermekeket oskolába jártatni, valamíg elégséges tudományra nem jutnak. Senki se féljen azon, hogy talán sokat tanul gyermeke, a' mint, kivált a köz népnél igen közönséges ez a' szó: minek tanuljon többet; hiszen nem lészen Pap belőle.” (Perlaki, 1791: 31) „Szégyenlem; de kéntelen vagyok Nemzetünk gyalázatára meg vallani, hogy nem tsak a' Köznép, hanem sok előbb kelő rangú Emberek szájából is halhatni ezt a' Beszédet: Minek tanulnék, van nékem miből elélni, nem leszek én Pap...” (Falusi, 1805: 231) A Szükségben segítő könyvben a gyermekek nevelője egy széles látókörű, művelt ember, akinek nagy szerepe van a felnőttek nevelésében is. Az otthon falain kívüli nevelés is fontossá válik. A haldokló Kapitány a falu iskolájáról is megemlékezik végrendeletében: „Az ide való Oskolának jobb karba helyezése végett, hagyok ötezer forintból álló summát...” (Kömlel, 1790: 37)

Kömlei ideálképe szerint a nő és a gyermek is részesedhet valamely módon a közösség számára szükséges tudásból. „*Sőt némelyek olyan formát is mondtak, hogy ők ezt a könyvet haza szeretnék magokkal vinni, mert ők el hiszik, hogy abban olyan is van, melyet ők haszonnal olvashatnának estve feleségek előtt. ... a' nagyobb Oskolába járó gyermekek ismét le írhatják, és osztán minden gazda, a' ki olvasni tud, kaphat magának ilyen írást.*” (Kömlei, 1790: 32–33) A közösségi élethez a közösségi tudás elsajátítása is hozzátartozik: „*A' téli hosszú estvéken pedig, többen is öszve gyűltek, mind aszszonyok, mind ifjak, valamellyik olyan gazdánál, a' ki jól tudott olvasni, 's olvastak belőle, és beszélgettek felőle; sokan olly okosok is vóltak, hogy a' mi a' könyvben vólt, meg fogadták, és nagy hasznát vették.*” (i.m. 68)

5.2. A gyermek kiszolgáltatott helyzetének bemutatása

A nevelés szükségessége azonban kiszolgáltatottá teszi a gyermeket a felnőtteknek. Ha a gyermek nem kapja meg a megfelelő nevelést, nem szerzi meg a társadalmi beilleszkedéshez szükséges közösségi tudást, kiszolgáltatottá válik: „*... a' gyermekinek az ország' kúltsa kezekben lévén, mindég széllyel jártak; hanem két gyermeke a' tömlöczben raboskodott, mivel őket az ő aksztó fára való apjok semmi jóra nem tanította, hanem tsak vesztiben hagyta.*” (Kömlei, 1790: 168) „*... melly nagyon vétkeznek azok a' szülék, a' kik a' magok gyermekét roszszúl nevelik fel? Mivel ők is utoljára végső szükségre jutottak; még pedig tsupán azért, mert attyok semmi jóra sem tanította őket, annak idejében.*” (i.m. 236)

Kömlei történeteiben retorikai eszköz, hogy a gyermeki elesettség vagy a gyermek veszélyeztetettségének bemutatásával kíván hatni az olvasóra a jobb meggyőzés érdekében: „*Ez az ember jól bírta vólt magát; de végre annyira jutott, hogy a' gyermekei házanként jártak koldúlni, 's alig akadt meg valami rongy a' nyakokba; a' mely szörnyü szegénységnek pedig, semmi egyéb oka nem vólt, a' rettenetes pályinka italnál.*” (Kömlei, 1790: 164) A gondatlan asszonyi háztartás-vezetés és a tudatlanság veszélyes az egész család egészségére, így a gyerekek is veszélybe kerülnek: „*... egy gyermeke még fél esztendő korában megfűlt, mert az anyjának olly gaz szokása vólt, hogy mihelyt az éhség vagy más baja miatt, sírni kezdett a' kis gyermeke: mindjárt kenyeret rágott meg, és azt tejjel vagy mézzel öszve elegyítvén, valami rongyba kötötte, 's a' gyermek' szájába dugta...*” (i.m. 183)

5.3. Nevelés határok közt és nemek szerint differenciáltan

A felvilágosító könyvek egybehangzó véleménye szerint a leánygyermek nevelésére a gyermeknevelésben betöltött szerepük miatt van szükség (Pálfi, 2009). Így a közösség érdekévé válik a leányok megfelelő ismeretekkel való ellátása: „*Kimondhatatlan nagy kár; hogy kivált a' köznép és áll renden lévők, olly igen keveset gondolnak leány gyermekjeiknek fel nevelésekkel! ... Lehetetlen, hogy ollyan emberek, a' kik gyermekségetől fogva a' héjában-valóságot, tsetsebtséket, és a restéget megszokták, idővel szerencsések, és a' közönséges társaságnak jó 's hasznos tagjai lehetsenek.*” (Perlaki, 1791: 57–58) A nők csak a gyermekkori megfelelő nevelés révén válnak képessé társadalmi szerepük ellátására, a gyermek nevelésére: „... mivel a' Leányok Gyermek szülésre, és nevelésre vagynak rendeltetve, tehát szükségesképpen kell nékiek a' Gyermekkel való bánáshoz érteni, hogy a' jó tanult, és okos Leány nevet megérdemelhessék.” (Falusi, 1805: 257) „Az olly Asszonyok, akiknek semmi képzetek sincs ezen tudományról, babonás előítéletektől igazgattatnak és gyermekeibe sem verhetnek józan értelmet.” (Farkas, 1806: 19–20)

Általában a fiúk és a lányok külön nevelési elvek és módszerek szerint való oktatása jelenik meg. A fiú természetes joga, hogy tanulmányokat folytat, a leány jövője a házasság, így a leányok és a fiúk nevelését elkülönítve és más-más tananyag alapján képzelték el. „... a' ki a' leányokat, a' fiuktól külön választva tanítsa; és ekképpen az a' Leányok' Tanítója, az olvasáson, íráson, éneklésen 's könyörgésen, és a' Valláson kívül, a' mellyeket maga fog tanítani; taníttassa felelőségével, az Oskolába járó Leányokat varrásra, fonásra, retze kötésre, 's egyebekre is, effélékre.” (Kömlei, 1970: 37) Farkas Károly hangsúlyozza a „Szép Nem” nevelésének fontosságát, azonban szintén határok kijelölésében gondolkodik, egyenrangú oktatás nem merül fel. „Nehéz azon határokat kijegyezni a' mellyek között maradnunk kell a' Lyánykák oktatásában. Ha merő hiú tárgyakkal foglaltoskodtatnak, nem lesznek érdemesek barátságunkra: ellenben fellengzős tudományoknak adgyák magokat, felfuvalkodnak, és tudálékosokká lévén, kilépnek azon korlátok közzül, mellyket a' Természet szabott eleikbe.” (Farkas, 1806: 17–18)

A fiú feladata a családban, hogy neveltetése révén olyan dolgokat tapasztaljon meg, amit az apa sohasem tudott elérni. „... a' mit magam nem tudok, úgy mond, hadd tanulja meg azt, leg alább a' fíjam! Annakokáért, először valami derék udvari Tanító által, azután pedig a' fő Oskolában, szorgalmatosan taníttatta ötet.” (Kömlei, 1970: 5) A Szükségben segítő könyvben a tanított fiú egyfajta megváltó-szerepben jelenik meg, neki kell megmenteni a saját faluját, és valóra vál-

tania apja végrendeletét és vágyait. A leánygyermek ezzel szemben apja halálakor sem jelent meg aktív szerepben. A Szükségben segítő könyvben örök passzivitásra ítéltetett, hiszen a Kapitány leánya születésétől fogva nyomorék, így a fiú az igazi örököse az apának szellemi és anyagi értelemben is.

5.4. Szeretet és család

A 18. századról kialakult családkép érdekes és tanulságos árnyalása a felvilágosító könyvek családábrázolása. Kétségkívül hierarchikus családmodellt mutatnak be, de a kölcsönös megbecsülés és szeretet hangoztatása mellett. Egy rendkívül harmonikus kép tárul elénk, annak ellenére, hogy megismerjük az élet nehézségeit, a rengeteg betegséget, amely a kor emberére leselkedett; de a családról, a kapcsolatokról mindig a legnagyobb melegséggel írnak a szerzők. Mindannyian a családi szeretet fontosságát hangsúlyozzák. Hatása lehetne ez a régi paritásos nő-tisztelő irányzatnak vagy az új francia galantériának. Az utóbbira való utalás Farkas Károly művében meg is jelenik: „... észre vehető módon nevelte, a' szép Nem hatalmát, a' köznép éjeli századokra virradó hajnallal született romános szerelem.” (Farkas, 1806: Hazánk' Iffjabb Házasinak) Azonban a források tisztán egyik hatást sem tükröznek, hiszen nem a nők tiszteletére helyezik a hangsúlyt, és nem is a női nem iránti hódolat jelenik meg. Forrásaink valószínűleg egy vágyott képet mutatnak az emberi kapcsolatokról. A külföldet is megjárt, felvilágosult tudós emberek kultúráját és emberséget közvetítő szándéka mutatkozik meg a művekben.

A Szükségben segítő könyvben a 18. század végén elterjedő filantróp gondolkodás tükröződik. „A filantrópisták ideálja végső soron az egész emberiség szeretetétől áthatott ember volt.” (Mészáros, Németh és Pukánszky, 2005: 105) A szeretett társként megjelenő nő a parasztság egy részétől teljesen idegen lehetett. Ebben a tendenciában a könyvek példaállító célját láthatjuk. A gyermek nevelése, óvása általában a műveltség mérőfokát is jelentette: „Semmi tekintetben nem lehet az okosságnak 's a' pallérozottságnak a' mi időnkben szembetűnőbb lépéseit jobban észre venni; mint a' gyermekekkel való bánásban...” (Hufeland, 1802: 1)

Ezért a testi fenytés is elfogadhatatlan nevelési eszközként jelenik meg, amely nézet a felvilágosodás korában szintén haladó gondolat volt: „...a gyermeket örökké szidta, verte 's ha szeretetnek okáért hozzá ment, maga elöl el rugdosta; azt gondolván bolond fővel, hogy a' gyermeket kemény régulák 's verések között kell felnevelni...” (Kömléi, 1970: 218) A gyermeknek egyéniségéhez alkalmazkodó és gyermeklétét figyelembe vevő nevelésre van szüksége. ... „...és azt fel sem érte észszel, hogy a' gyermekek közt különiséget kell tenni, az ő terme-

szeteknek 's erköltsöknek külömségéhez képest; mivel némelly gyermekeket szép szóval száz annyira lehet vinni, mint veréssel 's káromkodással.” (i.m. 218–219)

A szülői szeretet hangsúlyozása a fiúgyermekkel kapcsolatban jelent meg kiemelten, hiszen ahogy az 5.3. fejezetben utaltam rá, csak a fiúgyermek lehet a szellemi és anyagi örökös, s ez nagyban befolyásolja a családban betöltött szerepét az érzelmi hozzáállás terén is: „... *minekelőtte a 'lélek belőle ki ment volna, épen haza érkezett a 'fija szerencsére, a 'fő Oskolából, 's ő fogta osztán bé a 'szemeit; és búsult is édes Attyának halálán, mint fíjúi kötelessége hozta magával, mert az öreg Úr szívéből szerette vólt ötet, mint egyetlen egy fíját, és ő is viszontag szíve szerént szerette vala édes Attyát.*” (Kömlei, 1970: 6)

Az ideális családban a házasság is szerelemből köttetik, a házastársak is szeretetteljes viszonyban élnek, s gyermekeik szeretete is természetes. „... *a 'Kapitány Úr szíve szerént szerette ötet a 'maga jó erkölcséért és kegyességéért...*” „... *ő ezt a 'mostoha annyát jobban szerette: mint némelly gyermekek az ő édes annyokat; 's az iff' Aszszony is viszontag, olyan tiszta szívből szerette vala ötet, mintha édes gyermeke vólt volna.*” (Kömlei, 1970: 9)

A szeretet hangsúlyozása a jelzőkben is megfigyelhető: „*az én kedves anyám*” (Kömlei, 1790: 10) „*az én kedves két feleségemnek*” (i.m. 36) „*az ő kedves gyermekei, azok a 'szép Isten' ajándéki mindég egészségesek vóltak.*” (i.m. 177) Azonban a korszak kutatójának figyelembe kell vennie, hogy ha ez a szeretetteljes viszony a valóságban is ennyire egyértelmű lett volna a paraszti életben, akkor a szerző nem fektetett volna ekkora hangsúlyt a családi szeretet ilyen mértékű ábrázolására.

5.5. *A halál diskurzusban való megjelenése*

Az óriási csecsemőhalandóság a kor nagy problémája volt. Így a könyvekben is megjelenik a gyermekhalál fenyegetése. A gyermekek halála általában a felnőttek felelőtlen viselkedése és főként tudatlansága miatt történik meg: „... *a 'második felesége pedig, még mikor az első gyermekével terhes vólt, hirtelen halállal meghólt, midön egykor, valamely tántzbéli mulattságból haza ment volna.*” (Kömlei, 1790: 2) Az asszonyi társ és a gyermek élete mindig értéként, haláluk tragédia-ként jelenik meg a Szükségben segítő könyvben. A terhes feleség halála megviseli a férjet: „*A 'melly gyászos eset nagyon a 'szívére hatott a 'Kapitány Úrnak ... hóltig özvegységben élt.*” (i.m. 2)

A gyermekek egészségére orvosi eszközökkel és odafigyeléssel is szükséges vigyázni: „*Már ma a 'himlőt bé oltják, hogy a 'gyermekek könnyebben által es-*

hessenek rajta...” (Kömlei, 1790: 59) „Több ilyen mérges gyökerek, és répák is vagynak; minekokáért se a’ nagy emberek se a’ gyerekek ne egyenek ebből is...” (i.m. 95) „A’ kis gyermeknek különösen, minden kövér hús, és akármelley igen síros étel felettébb ártalmas.” (i.m. 124)

A korszak egyik nagy félelme, az élve eltemetés a Szükségben segítő könyvben is megjelenik. Elrettentő példaként a terhes Kapitányné élve eltemetését meséli el az egyik történet. A jelenetet kép is illusztrálja a könyvben, amikor megtalálják a sírból kikelt, már valóban meghalt asszonyt, kezében a temetés után született gyermekével. A halál és különösen a gyermek- és asszonyhalál megviseli a történet szereplőit is: *„A’ sír-ásók azon helyen hagyták az egyházfit, a’ hol le rogyott, minthogy ijedtében, egészen el ájúlt volt, ’s magok is kívánszorgottak, mindjárt a’ leg közelebb lévő főtől való fa mellett, mivel a’ lábaik őket sem bírták tovább.” (Kömlei, 1970: 7)*

Ez a félelem annyira él a korszak emberében, hogy női munkaerő kiképzését, tehát intézményes tudásba való bevonását is szorgalmazza. Olyan halottas asszonyok képzését javasolja, akik ellátják a halottak körüli teendőket. *„Minden helységben kell, az Elöljáróktól egy arra rendeltetett Asszozynak lenni, a’ ki a’ halottat meg mossa, ’s fel öltöztesse, és az asztalossal együtt, a’ koporsóba bé fektesse; a’ mint hogy, sok helységben, vagynak is már ilyen Asszozonok, ’s halottas Asszozonyoknak hívattnak. Ennek pedig, egy okos és tanult Asszozonnak kell lenni, ’s tudni kell néki ahoz is, hogy meg esmerje, ha vallyon igazán meg hólt é valaki, vagy sem? sír-ásóknak szint’ úgy, értelmes embereket kell választani, a’ kik minden eddig meg írt dólgozokhoz jól értsenek.” (Kömlei, 1970: 19–20)*

6. Összegzés

A művekben a gyermek értéként jelenik meg; a szülő felelőssége, hogy a megfelelő neveltetésről gondoskodjon, ennek elmulasztása a gyermek romlásához vezet. Locke szenzualista tanai tükrében a gyermek nevelése, a számára nyújtott tapasztalatok határozzák meg az életét.

A korszak pedagógiai gondolkodói szerint azonban a gyermeknek neme szerint különböző tapasztalatra, tehát nevelésre van szüksége ahhoz, hogy társadalmi szerepét be tudja tölteni. Így nemek szerint differenciált oktatás jelenik meg a művekben. A női tudásszerzés fontos lehetőségeként jelenik meg a gyerekek nevelésében betöltött meghatározó szerepe. Egy tudatlanságból rosszul vezetett háztartás és egy téves nevelési gyakorlat a Szükségben segítő könyv történeteiben akár ha-

lállal is végződhet. Ahogy nagyon sok esetben a korabeli valóságban így is történt. Az óriási csecsemőhaladáság elleni védekezést maga a kormányzat is támogatta. Felismerték, hogy a felvilágosítás az egyik fontos módja a népesség szellemi és testi egészsége megőrzésének segítésére. E célból mutat be Kömlei egy ideális világot, melyben a nevelés felelősség, a gyermek érték, s ennek az értéknek a megőrzése érdekében számos hagyományon, szokáson kell változtatnia a kor emberének.

A Szükségben segítő könyvben tükröződik az a filantróp alap gondolat, amely az egész emberiség szeretetéből indul ki. A könyv olyan tudást nyújt a parasztság számára, amely a hétköznapi boldogulásához volt szükséges. A hétköznapiakat pedig a szeretetnek és boldogságnak kell uralnia: „... a' férj 's feleség ... arra igyekezzenek egymást szoktatni; miképpen lehessenek naponként okosabbakká, emberségesebbé, 's az egymás eránt való mindenkori szeretet és kedvesség által, közönségesen is, az emberhez jobb inulatúikká, 's emberszeretőbbekké. ... Ha őket az isten gyermekkel meg áldja, kötelesek azokat is, az oktatás és jó példa adások által, éppen olyan jó emberekké tenni, mint a 'mi tsodások önnön maguk.” (Kömlei, 1790: 213)

IRODALOM

- Benda Kálmán (1976): A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. *Valóság* 1976/19. 4. szám. 54–61.
- Falusi Mihály (1805): *Az okos gyermeknevelés példája, a' köz-nép hasznára, mellyben Röviden előadatik, miképpen kell a' Gyermekeket születések napjától fogva, mind testi mind erköltsi tulajdonságaikra nézve hasznosann és okosann nevelni.* Pozsony.
- Farkas Károly (1806): *Útmutatás a' szép Nem' nevelésére.* Pest.
- Fehér Katalin (2005): *Sajtó és nevelés Magyarországon 1777-1849.* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Fehér Katalin (2006): *„Neveljünk polgárokat!” Nyilvánosság és nevelés a reformkorban.* Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Hufeland, Ch. W. (1802): *Az Anyákhoz való jó tanácsa.* Őri Fábrián László (ford.) Pozsony, 1802.
- Kapronczay Katalin (2000): Orvosi és egészségügyi felvilágosító irodalom a 18. századi Magyarországon. *Lege artis medicinae* 2000/10. 5. szám. 458–462.
- Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

- Kosáry Domokos (2003): *Magyarország Európában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kósa László (2000): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris, Budapest.
- Kömlel János (1790): *Szükségben segítő könyv*. Pest.
- Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (2005): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Pálfi Melinda (2009): Női tudásformák egy 18. századi férfi diskurzusban. In: Fenyőné Simig Sarolta (szerk.): *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. Interdiszciplináris tanulmányok. Miskolci Egyetem, Miskolc. 127-139.
- Pálfi Melinda (2010): Egészségnevelő könyvek a női közművelődés szolgálatában. In: Albert Gábor (szerk.): *III. Képzés és Gyakorlat konferencia*. Az óvodapedagógiától az andragógiáig. Kaposvári Egyetem, Kaposvár. 286-300.
- Perlaki Dávid (1791): *A' gyermekeknek jó nevelésekről való rövid oktatás, melyet a' Szüléknek és gyermek tanítók' s nevelőknek kedvéért öszve szedegetett*. Komárom.
- Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei*. Gondolat, Budapest.
- Szabolcs Éva (2001): *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.